

El procés d'ocupació urbana de l'Eixample Cerdà

DATA DE LA PRIMERA OCUPACIÓ

	anterior a 1861		de 1911 a 1930
	de 1861 a 1870		de 1931 a 1950
	de 1871 a 1890		de 1951 a 1970
	de 1891 a 1910		de 1971 a 1994

EL PROCÉS D'OCUPACIÓ URBANA DE L'EIXAMPLE CERDÀ

MONTERRAT CALDÉS I TORRENT, *arquitecta*

INTRODUCCIÓ

Amb la intenció de definir el Pla territorial metropolità de Barcelona, es va fer l'estudi d'ocupació i transformació comparatiu entre l'Eixample de Barcelona i Sta. Coloma de Gramanet. Aquest treball, basat en el buidat de dades dels expedients dels arxius històric administratius de Barcelona, era fonamentalment gràfic. En aquest text presentem la part d'aquest treball, fins avui inèdita, que corresponia a l'Eixample de Barcelona.

La investigació prèvia a aquest treball (la base de dades) datava l'ocupació, els canvis d'ús i de densitat de les parcel·les de tot el sòl de Barcelona amb trama típica d'Eixample, no només districte Eixample. Aquestes dades se simplificaren, només es feren evidents gràficament, per problemes tècnics, un màxim de dues variacions (malgrat tot molt poques parcel·les canviaren més de dues vegades aquestes característiques).

Com que hi ha expedients il·localitzables, simplement perduts, cremats (l'arxiu de Gràcia 1875) o extraviats en qualsevol altra catàstrofe, per manca de dades s'ha recorregut a la cartografia històrica (*Plano topográfico geométrico de la Ciudad de Barcelona* de 1862 fet per Miquel Garriga i Roca, el plànol de Barcelona de 1870 signat per Plácido de la Cierva, *Plano de Barcelona* de 1885 del coronel capità Luis Fontana, *Plano de la urbanización de Barcelona* realitzat al 1891 per l'enginyer Pedro García Faria i el plànol de Vicenç Martorell realitzat entre 1923 i 1940) i al treball de camp (inspecció ocular de l'autora); és a dir, s'ha fet una aproximació el màxim de fiable, atès que ens calia no deixar buits.

Les dades són geogràfiques temporals i qualificades. Les densitats es divideixen en dos: alta (més de planta baixa i cinc) i baixa (fins a planta baixa i cinc, l'alçada reguladora actual en el gruix de l'Eixample, sent excepcionals les alçades permeses en els passatges i les vies singulars).

Els usos són: industrial, residencial, terciari i equipaments (cal esmentar que els hotels que es considerarien com a terciari, per les característiques de la ciutat, se'ls ha qualificat com a equipaments; i que els parcs i jardins no s'han considerat si no eren especialment equipats, ja que no podíem mesurar, per exemple, el verd equipat de la part alta del passeig de Sant Joan perquè no ens consta en el parcel·lari, o com considerar la zona baixa de certs blocs residencials que, si bé era concebuda com a àrea verda no equipada, està deteriorada i té funcions d'aparcament). Aquests usos, a voltes difícilment classificables i moltes vegades combinats, han canviat sense modificar l'edificació i sense que es doni raó d'aquests canvis als arxius. En aquests casos, s'ha considerat l'ús majoritari i inicial si en el treball de camp no era obvi el canvi d'ús.

De la reedificació només en queda constància quan hi ha alguna modificació d'ús o de densitat. Aquestes distincions són respecte a la parcel·la, mai a l'edifici, ja que la base del treball era parcel·laria.

Per poder estudiar l'evolució de la transformació de l'Eixample, es va dividir el Pla de Barcelona en diversos petits àmbits que han variat segons les circumstàncies històriques del moment; així sembla evident que la divisió utilitzada inicialment és la municipal fins a l'agregació, el 1897, de les Corts, Sant Martí de Provençals, Gràcia (el seu límit es replanteja el 1872, que és el que prenem com a referència, passant pel carrer de Provença); l'agregació posterior de Sant Joan d'Horta s'ha simplificat, ja que l'inici de la seva ocupació és molt posterior, a més de constatar que la superfície del seu sòl és mínima (0,33% del total). Aquesta divisió ens permet veure que certes zones s'han desenvolupat amb característiques homogènies, diferents a altres contigües; donant dades generals perdriem aquestes peculiaritats i els resultats, que

sempre són distorsionats, ho serien molt més.

Els períodes tractats responen al temps de vigència de la normativa per a l'edificació de l'Eixample i a dades històriques d'afectació econòmica.

Els canvis de la ciutat són continus i certes transformacions estan lligades a la normativa urbanística, l'especulació del sòl, les localitzacions (centralitat), transformacions socioeconòmiques, nous serveis d'infraestructures, etc. De l'Eixample s'ha escrit molt i avui en fem un altre repàs amb la contribució de les dades de la seva transformació aportades per l'estudi, i l'avaluació del marc històric, social, econòmic, tècnic del moment.

ELS ANTECEDENTS

La Barcelona del segle XIX, immersa en processos industrials, era el centre de l'activitat econòmica d'Espanya. La industrialització i l'augment demogràfic provocà unes necessitats de creixement urbà que la ciutat emmurallada no podia absorbir, un cop esgotats els terrenys que havien estat camps o horts dins les muralles i els solars buidats per la desamortització de Mendizábal (1835). Entre l'any 1830 i 1853 es varen edificar 409 cases en solars nous, i se'n reedificaren 642, en moltes de les quals es varen duplicar i triplicar el nombre d'habitatges, a part de les que van patir noves edificacions en alçada. Aquesta manca d'habitatges féu que el preu dels lloguers es disparessin (*Génesis de Barcelona*) i que les condicions sanitàries empitjoressin, malgrat dur-se a terme la Llei d'alineacions (1846) i les reformes interiors del Pla de Palau (1820-28) i dels carrers Ferran (1824-42), Jaume I (1849) i Princesa (1853).

A l'inici del segle es formà Gràcia, i creixeren els nuclis de Sarrià, Sant Gervasi, les Corts i Horta que fins a mitjan de segle eren poblacions agrícoles i de segona residència. Gràcia creixé en especial per la seva proximitat a Barcelona.

Es definien noves àrees industrials com Sants i Sant Martí de Provençals (Poblenou, Sagrera i el Clot), a més del port, en les que l'aigua i la comunicació per ferrocarril eren bàsiques per fer anar els vapors i per

facilitar el transport de matèries primeres i acabades. A mitjan de segle la població més industrial d'Espanya era Sant Martí de Provençals que es dedicava a la producció tèxtil, de farines i derivats, metallúrgica, de cuir i pell, ceràmica, de licors i aiguardents, i químics com sabons, olis, greixos i cera, a més dels tallers de reparació del ferrocarril.

Al voltant de les muralles s'estenien els terrenys afectats per les lleis militars, servitud *non aedificandi* de 1715 (1.500 vares castellanques de distància, uns 1.25 km, que afectaven al 61% del terme municipal), que possibilitarien el creixement de la ciutat.

Després de diverses reivindicacions populars, encapçalades per intel·lectuals com Balmes i higienistes com Monlau, contra l'excessiva i creixent densitat de la ciutat, la manca d'equipaments i d'habitatges higiènics, i pro l'enderroc de les muralles per resoldre aquests problemes, l'Ajuntament de Barcelona envià diverses peticions al Govern per l'aterrament de la muralla (1839-1844). Finalment, li envià un informe (1854) en el qual es demanava si Barcelona havia de ser plaça forta o ciutat de progrés, comercial i fabril, exposant la situació del moment i reclamant el seu creixement per la població i pel futur de la ciutat, al temps que es qüestionava el valor de les muralles, ja que eren un obstacle per a l'ampliació, i si l'eixample havia de ser total o parcial. La *Real Orden* de 15 d'agost del mateix any permeté l'enderroc de la muralla i el fossar, que eren propietat del *Real Patrimonio* i de la *Hacienda Nacional*, i es va fer constar que pel seu pagament es venguessin els solars, cosa que la crisi econòmica del moment endarrerí.

Davant de les demandes d'eliminar, substituir o modificar les muralles, des del cos d'enginyers militars es feren projectes per ampliar-les; també, el 1853, Daniel Molina, a petició dels habitants de Gràcia, féu un projecte de nova ciutat que ocupava l'àrea que anava de Barcelona a Gràcia i que fou presentat al Govern.

Es creà la Comissió Especial de l'Eixample que no deixava de fer les gestions i els treballs necessaris per a la realització de la nova ciutat intentant dur a terme amb rapidesa la resolució del Govern, malgrat la manca

d'instruments reguladors per la seva gestió. L'Ajuntament encarregà (1854), a proposta d'aquesta Comissió, la realització d'un plànol topogràfic que no es realitzà per problemes entre els professionals que l'havien de fer. Mentrestant Ildefons Cerdà, per encàrrec del capità general, cartografià el *Plano de los alrededores de la ciudad de Barcelona levantado por orden del Gobierno para la formación del proyecto de ensanche* que acabà un any més tard. Aquest document ofería una nova lectura i coneixement de la rodalia de la ciutat, al temps que ofería dades suficients per formalitzar l'avantprojecte d'eixample. Després de la realització d'aquest plànol s'ordenà a través d'una R.O. (1856) fer l'aixecament del "Plano geométrico" de totes les poblacions.

Al temps que realitzava el plànol topogràfic de Barcelona, Cerdà, féu un avantprojecte d'eixample. L'arquitecte municipal Miquel Garriga i Roca en projectava un altre.

El 1857 un grup de particulars constituïen la societat *Ensanche y Mejora de Barcelona* per aconseguir l'aterrament de la fortificació i anivellar els fossars, i formar, d'acord amb el Govern, el pla de noves edificacions, i es va proposar de contribuir-hi *con la parte de sus terrenos que sea necesaria para calles y con la cuota que les corresponda para las cloacas y demás gastos precisos, haciéndose entre sí las indemnizaciones y mutuas compensaciones que sean justas*. Finalment, es decidí anticipar diners i donar les obres a subhasta pública. L'any següent es concedí l'esperat enderroc de les muralles per R.O. per fer l'eixample de Barcelona a canvi de conservar i millorar les fortificacions de Montjuïc i la Ciutadella.

En aquest període es realitzaren moltes infraestructures viàries i ferroviàries. A partir de 1848 fou la *Junta de Carreteras de Cataluña* qui promogué les infraestructures viàries. Les ferroviàries, les impulsà la iniciativa privada.

El subministrament d'aigua es feia des de les mines municipals de Montcada i Sant Gervasi, i les canalitzacions passaven per les clavegueres, on també passaven les canalitzacions del gas.

El transport públic també s'incrementà, modificà i modernitzà, des dels carruatges que duïen de la plaça Santa Anna a Sarrià i Sant Gervasi (1833), els serveis de cotxes de Gràcia, fins als òmnibus dels anys seixanta.

El 1859 l'Ajuntament de Barcelona convocà un concurs per resoldre el creixement de la ciutat respectant les construccions edificades de les perifèries. A través d'una *Real Orden del Ministerio de Fomento*, les Corts aprovaren, el juny, el projecte de *Ensanche y Reforma* de l'enginyer Ildefons Cerdà. Al concurs municipal es presentaren tretze projectes que s'exposaren públicament amb el de Cerdà, i va ser escollit com a guanyador el d'Antoni Rovira i Trias. Però un any més tard, després d'intrigues i controvèrsies, s'imposà per *Real Decreto* el projecte d'eixample de Cerdà.

La futura ciutat de Cerdà com diuen Vila i Casassas, "consistia en l'encreuament d'uns carrers de muntanya a mar amb travessies de la riera de Magòria fins al Besòs, encaixava amb les xarxes vials d'Hostafrancs, les Corts, Sant Gervasi, Gràcia i Sant Andreu, i absorbia Sant Martí". La xarxa s'orientava a 45° del nord, repetint l'orientació de la ciutat romana, i amb una de les directrius paral·lela a la costa. El sistema viari ocupava un 35% del sòl: els carrers eren de 20 m d'ample; n'hi havia quatre d'excepcionals, sense comptar amb el preexistent passeig de Gràcia, dos radials que arrancaven del port (Paral·lel i Meridiana), un paral·lel a la costa (la Gran Via), i la Diagonal, que amb la Meridiana creaven un nus central (plaça de les Glòries). Formen una trama isòtropa i poc jerarquitzada d'il·les axamfranades de 113.3 m de costat que, excepcionalment, per a la ubicació d'equipaments s'agrupaven i interrompien el viari. L'edificació es plantejava de baixa densitat amb espais verds i serveis; s'havien projectat vuit parcs públics i un gran bosc junt al riu Besòs. "Era una visió del futur en què totes (les poblacions foranes veïnes) serien annexionades per formar la gran Barcelona, pròpiament dita". (P. Vila i L. Casassas), sense haver límit entre ciutat i territori. Aquest projecte també afectava la ciutat existent, ja que s'hi proposava l'obertura de tres vies (dues mar-muntanya i una perpendicular a aquestes, d'acord amb l'estructura reticular de l'Eixample).

Més de la meitat del sòl afectat per la trama Cerdà pertanyia al municipi de Sant Martí de Provençals, més d'un terç al de Barcelona, una partió quasi nul·la a Sant Joan d'Horta, i la resta pertanyia a Gràcia i les Corts (més d'un 7 i 3% respectivament).

Prèviament, hi havia construccions en els terrenys que havien estat susceptibles de ser edificats, per ser més llunyans d'1,25 km de les muralles. L'ocupació del sòl que després passà a ser eixample amb més de 30 hectàrees, va ser projectada majoritàriament a Sant Martí de Provençals (més de 28 ha). Més de la meitat d'aquesta ocupació era per a indústries i més d'un quart per a equipaments: el cementiri a Sant Martí de Provençals (5 ha), i els terrenys de lleure, a partir de mitjan de segle, situats a l'entorn del passeig de Gràcia, obert el 1927.

ELS INICIS (1860-1890)

Les primeres ordenances d'edificació de l'Eixample, mai aprovades, regularitzaven l'alçada màxima edificatòria en 16 m, és a dir, planta baixa i tres, amb una ocupació de parcel·la del 50%; però a Barcelona regien les disposicions de 1857 que consentiren la intensificació de l'edificació, sense respectar els espais verds previstos en el projecte de Cerdà. Aquesta normativa es creà i era pròpia per a la reforma d'una ciutat vella, més que per a la construcció d'una ciutat nova. No regulava les superfícies dels habitatges, condicions de ventilació i normes higienicosanitàries, aspectes que avui ens semblarien essencials a causa dels extrems que hem assolit en l'aprofitament del sòl urbanitzable, al mateix temps que era especialment restrictiva en els aspectes formals de façanes, en limitar els elements decoratius i restringir les volades que eren coherents per a carrers de sis metres d'ample, però no de vint.

L'any 1867 s'aprovaren les primeres ordenances de l'Eixample que permetien edificar fins a 20 m d'alçada, amb una ocupació del 70% de la parcel·la. Aquestes ordenances també eren insuficients però regulaven la composició de les façanes, i especificaven les alçades de les plantes i els voladissos.

Aquest fou un període (1860-1867) de febril activitat d'affers immobiliaris, íntimament lligats a les inversions

en borsa i ferrocarrils. La supressió de la jurisdicció militar sobre les terres veïnes i la posterior demolició de la ciutadella feren que el valor del sòl es multipliqués, i que el procés de compravenda successiu dels terrenys fos un gran negoci. Per cobrir tot el procés d'urbanització, des de la compra del sòl fins a l'edificació, s'organitzaren societats privades que majoritàriament falliren amb la crisi econòmica de 1866. Fou una etapa de reestructuració i acomodació de l'estructura agrària de la propietat a la parcel·lació urbana resultant del projecte Cerdà, més que d'urbanització i edificació.

En aquest període les infraestructures seguien creixent: el ferrocarril uneix Barcelona amb Sarrià (1863), després s'estén pel passeig de Gràcia (1881), pels carrers d'Aragó i av. Roma en rasa marcant el traçat d'aquests carrers (1882), se soterraren els enllaços que connectaven les estacions de França, Mataró, Nord i Sants (1883). El viari unia Hostafrancs amb Sants, la Barceloneta amb el Poble Nou, Barcelona amb Gràcia i Gràcia amb Sant Gervasi. També es creà i desenvolupà la xarxa de tramvies (el primer, de tracció animal, es posa en marxa el 1872): l'any 1877 s'unien per tramvia les Corts amb Sant Andreu (passant pel Clot); sis anys més tard Sagrera amb Sant Joan d'Horta, i l'any següent ja arribava al Poble Nou, moment en què la xarxa era de 50 km de línia i 70 km de vies. L'any 1878 s'aprovà un reglament que implicava empedrar els carrers per on passés el tramvia per part de la companyia que l'explotés. L'any 1881 apareixen els "ripperts". L'electrificació urbana s'inicià l'any 1882 a la plaça de Sant Jaume, estenent-se pel centre de la ciutat fins l'Exposició Universal. El subministrament d'aigua que provenia de les mines municipals no era suficient, ja que les necessitats hídriques augmentaven, i van aparèixer nombroses companyies per atendre-les i per procurar la canalització i la captació d'aigua del Llobregat i del Besòs.

L'any 1860 s'inicià la urbanització de la Gran Via, i s'enceta, així, la creació de l'Eixample.

El Pla de l'Eixample es modificà redefinint l'àrea que ocupaven les muralles i els glacis, primer per en Cerdà (1859), que projectà uns bulevards de 60 m d'ample,

fet que obrí una polèmica especulativa que es resolgué amb la solució que donaren els arquitectes municipals Garriga i Roca, i Fontserè (1862), que els deixà en un ample de 45 m.

El 1868 s'enderrocà la Ciutadella, després de la resolució per convertir-la en parc públic (jardins i museus). L'any següent se cediren els terrenys a l'Ajuntament i l'any 1871 es convocà un concurs per resoldre aquella àrea, que guanyà Josep Fontserè.

Des del 1865 fins al 1874 Cerdà fou el responsable tècnic i representant del governador en els municipis de la plana. Sant Joan d'Horta i Gràcia foren més curosos que Barcelona en el manteniment i vigència del Pla d'Eixample. La reticència dels arquitectes municipals de les Corts i Sant Martí de Provençals a aplicar el Pla d'Eixample i els interessos dels promotors feren que els seus creixements no s'ajustessin al programa urbanístic, i s'obriren carrers i passatges d'urbanització precària. Els carrers de Marina i Aragó s'estrenyeren (1875) en urbanitzar-se i es desistí de mantenir la reserva de sòl per l'hipòdrom (1879).

La Llei d'expropiació forçosa (1879), que serví especialment per dur a terme el Pla Baixeres, també agilitzà la urbanització de l'Eixample.

Es publicà la *Teoría General de la Urbanización* (1867), origen del planejament urbà modern, en què el creixement urbà s'observava com un procés continu i el planejament com una aplicació racional d'anàlisis científiques.

El 1876 es publicà la *Ley de Ensanche de Poblaciones* que facultà l'Ajuntament per expropiar els terrenys necessaris per a l'obertura de nous carrers, places, etc. i es creà una Comissió Especial de l'Eixample amb capacitat de gestió per resoldre els problemes que poguessin sorgir, i per establir criteris de valoració del sòl a efectes expropiatoris i dels tipus d'edificació.

El governador demanà un informe per conèixer la conveniència de l'agregació als pobles situats a menys de 6 km, ja que la *Ley de Ensanche* la suggeria. Però Barcelona negociava i gestionava les agregacions

dels termes de la rodalia, total o parcialment (aconseguint els terrenys per construir el cementiri nou i l'Hospital Clínic). Els pobles de la rodalia s'hi oposaren, mancomunats o per separat, per tal de preservar la seva independència el 1870, 1881, 1886 i 1891, fins que aquest darrer any Sants aprovà l'agregació per integrar-s'hi l'any següent.

En aquests inicis (1860-66) es bastiren 345 construccions (que ocuparen el 2'64% del sòl edificable total) de les quals se'n feren gairebé un 90% al municipi de Barcelona, especialment a la perifèria immediata de la ciutat i més del 3% al de Sant Martí de Provençals.

Els equipaments realitzats en aquest període no arribaren a ser un 3% de les parcel·les edificades, però ocupaven el 37,25% del sòl consumit en aquest període, és a dir, eren de gran dimensió. Tots se situaren a Barcelona que potenciava, a través dels equipaments, la colonització del seu territori. Entre aquests equipaments, la Universitat (prevista des de 1859 i construïda el 1863), el Seminari, teatres, estacions..., amb gairebé el 39% del seu sòl edificat.

Les edificacions predominants foren de caràcter residencial (més del 80% de les promocions, que consumiren més del 48% del sòl ocupat). El seu gruix se situava a Barcelona, per sota del carrer d'Aragó prop de les rondes i el passeig de Gràcia, on començà a establir-se la burgesia en un nou tipus arquitectònic, de petits palaus. La mida mitjana de les parcel·les residencials variava, i la més gran era la que corresponia a les situades a Barcelona 89,61% (490 m²/parcel·la) i la menor, indicatiu de promotors modestos i habitatges obrers, les de St. Martí i les Corts (7,88% i 206, i 2,15% i 275 m²/parcel·la, respectivament, amb percentatges encara menors ja que també s'hi construïen cases pairals). Altres promocions residencials conegudes realitzades en el període són: plurifamiliars, les cases d'en Cerdà (Roger de Llúria/Consell de Cent); unifamiliars com les cases del passatge Permanyer, les d'en Salamanca i les d'en Vilaró, al passeig de Gràcia per sobre de la Diagonal (que són fora de l'àrea estudiada).

La indústria consumí el 14.01% del sòl ocupat. També és a Barcelona on es construï el major percentatge

(quasi el 90%), però les parcel·les eren menors que a Gràcia i Sant Martí, que foren els municipis amb ocupació percentual industrial més gran.

Les indústries, els mercats i les estacions utilitzaren les estructures de ferro, que permetien assolir més il·luminació. Els habitatges, executats pels mestres d'obra, eren d'estructura de murs de càrrega de fàbrica ceràmica i bigues de ferro o fusta, revestits per estucs o pedra.

L'aprovació de les primeres ordenances (1867), vigents fins al 1891, donà força a l'acceleració de la construcció que en fer-se massiva, va homogeneïtzar els processos d'urbanització, confirmant el tipus edificatori en illa tancada, molt més favorable a la propietat que els blocs oberts projectats per Cerdà. Els carrers es van realitzar de manera subordinada a l'edificació, a trams no sempre connectats (passatge de la Concepció i Rosselló entre Pau Claris i passeig de Gràcia, 1881; Dos de Maig des de la carretera de Ribes a la d'Horta, 1885; la rambla del Poble Nou, Còrsega entre Roger de Flor i passeig de Sant Joan i Mallorca entre Dos de Maig i Bogatell, 1886, etc.).

Entre 1867 i 1890 es consumí el 27,87% del sòl de l'àrea en estudi (4.241 construccions), és a dir, s'ocuparen gairebé 11 ha/any. Més del 59% d'aquesta ocupació era del municipi de Barcelona, on foren els anys de màxima construcció en afectar 6,8 ha de parcel·la/any, i desplaçar-se el gruix de l'edificació cap a l'eix de l'Exposició Universal, a més de seguir ocupant l'entorn immediat a la ciutat. Quasi el 36% de l'ocupació era del sòl de Sant Martí de Provençals i la majoria de la nova edificació se situava al voltant de l'estació del Nord i de l'entorn de la rambla del Poble Nou i el camí del cementiri.

Al final d'aquest període Barcelona ja havia consumit més de la meitat del seu sòl d'Eixample, Gràcia i les Corts gairebé un terç (31,46 i 29,37% respectivament) i Sant Martí de Provençals no arribava a ocupar un quart del seu territori planejat com a Eixample.

Eixample i indústria eren termes compatibles. El sector que consumí més sòl fou l'industrial (41,24%), amb una

ocupació de sòl industrial del 38,8%. Abans de l'arribada de l'electricitat la major part de les noves fàbriques s'installaren prop dels vells nuclis industrialitzats com Sant Martí de Provençals (s'installaven el 56,61% de les fàbriques que consumien el 64,37% del sòl industrial, i es dedicava a la indústria el 78,07% del seu sòl) i les Corts (on la indústria ocupava el 75,50% del seu sòl edificat); en els altres municipis es podria dir, per la mida de les parcel·les ocupades, que la indústria era bàsicament formada pels tallers; a Barcelona es bastien el 33,36% dels edificis industrials que ocupaven el 23,71% del sòl industrial.

El major nombre de promocions foren les residències, més del 70%, que consumiren el 35,9% del sòl. Els dos municipis amb més ocupació residencial foren Gràcia i Barcelona (62,86 i 43,36% respectivament). La mida mitjana de les parcel·les d'habitatge eren de més de 400 m² a Barcelona, quasi 300 m² a Gràcia i, 230 i 207 a Sant Martí de Provençals i les Corts respectivament, on l'habitatge era essencialment obrer. Les promocions residencials de les Corts, clarament lligades a la ubicació de la fàbrica Batlló (1867), se situaven concentradament entre els carrers de Comte d'Urgell i de Villarroel i en els carrers de Mallorca, Provença i Rosselló.

A partir del 1868 es construí a Sant Martí de Provençals el poblet situat entre els carrers de Marina, Sicília, Mallorca i Aragó; i a Gràcia des de l'any 1870 el Camp d'en Grassot. Aquestes edificacions residencials estaven aïllades i responien a l'oferta de sòl i a la promoció privada.

En tots els ajuntaments es promogueren equipaments, es bastiren la majoria de mercats, escoles i esglésies, que foren focus de vida i creixement urbà. Els més grans i el major nombre d'aquests equipaments encara es realitzaren en el territori de Barcelona, on es dugué a terme la primera Exposició Universal (1888), que va consumir més del 38% del seu sòl ocupat. És al municipi de Sant Martí de Provençals on menys equipaments es realitzaren.

Cal dir que, si analitzem els anys immediatament anteriors a l'Exposició Universal, hem de concloure que aquest esdeveniment no suposà cap fita pel que fa a l'ocupació del pla de la ciutat, però que segurament

va ser un factor dinamitzador que va contrarestar les possibles conseqüències de la crisi econòmica.

LA CONSOLIDACIÓ (1891-1923)

Les ordenances de 1891, vigents fins a 1924, aprofiten els poders concedits per la *Ley de Ensanches y Poblaciones* (1876), que faculta l'Ajuntament com a entitat controladora del procés urbanitzador que podria expropiar els terrenys necessaris per a espais públics.

Aquesta normativa permetia construccions de planta baixa i cinc, és a dir: una alçada edificatòria màxima de 22 m, i una ocupació del 73% de la parcel·la amb una profunditat edificable de 28,3 m, disposa l'alçada de l'edificació del pati d'illa en 4,4 m, i possibilita la construcció de soterranis.

Aquestes ordenances alliberen formalment les façanes, i regulen únicament les mides de volades, balcons i miradors, segons la superfície de la façana. Consideren la col·locació d'ascensors. I hi apareixen les primeres normes higienicosanitàries, s'adopta obligatòriament la instal·lació de xarxa de sanejament a tots els carrers, com també la instal·lació d'aigua llum i gas a tots els edificis, i s'obliga a la col·locació d'un vàter per habitatge.

L'any 1891 s'aprovà el *Proyecto de Saneamiento del Subsuelo de Barcelona* de l'enginyer Pedro García Faria que integrava el sanejament al Pla de l'Eixample.

La *Ley de ensanche de las poblaciones de Madrid y Barcelona*, aprovada el 1892, seguí el mateix criteri que la llei de 1876, reforçant els poders de l'Ajuntament pel que fa a l'urbanització de la ciutat. La composició de la Comissió Especial de l'Eixample varià i, en incorporar, a més dels consellers de l'Ajuntament, els propietaris de l'Eixample, la gestió s'agilità, i es deixà la iniciativa de la urbanització en mans dels propietaris que passaren a controlar les Junes d'Eixample.

Basant-se en un article de la Llei municipal que deia que les poblacions superiors als cent mil habitants podien eixamplar el seu territori fins a 6 quilòmetres, l'any 1897 es produí l'agregació dels municipis del

Pla a Barcelona, excepte la de Sant Joan d'Horta (1914) i Sarrià (1916). La Ciutat Comtal triplicà, així, el seu territori de l'Eixample, mentre quintuplicava la seva dimensió.

El 1903 es convocà un *Concurso internacional sobre anteproyectos de enlace de la zona de ensanche de Barcelona y de los pueblos agregados entre sí con el resto del término municipal de Sarrià y Horta*, que guanyà el 1905 Jaussely amb el projecte Romulus, que no es dugué a terme però que donà idees d'actuacions i d'aspectes compositius dels nous espais urbans, que proposava la transformació de la quadrícula de Cerdà amb la incorporació de traçats geomètrics de forma Beaux Arts, i introduïa nous criteris urbanístics de zonificació funcional i morfològica. El 1907 s'acceptà la redacció definitiva del Pla Jaussely que no es dugué a terme fins que Ezequiel Porcel i Ferran Romeu realitzaren el 1917 el Pla general d'urbanització de Barcelona, vigent fins a 1953, en el qual es reduïren i revitalitzaren les seves propostes.

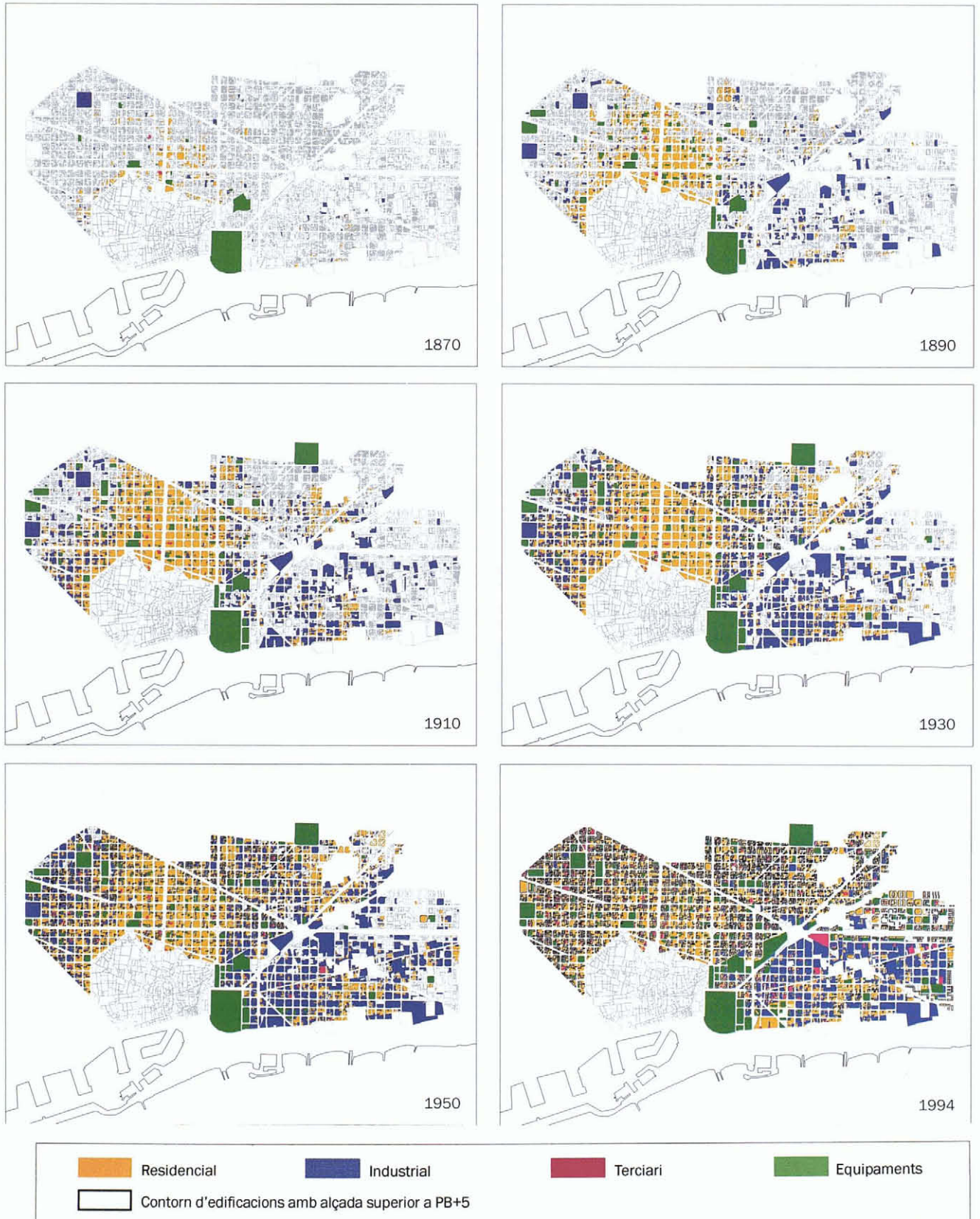
El 1908 s'aplicà parcialment el Pla Baixeres de reforma i millora de la ciutat. El 1918 s'aprovà el Pla Darder, el qual proposava no la rectificació, sinó l'ampliació de les vies.

La crisi econòmica aparegué quan els cotoners perderen els mercats colonials (1893), el que féu que es diversifiqués la indústria, però el capital repatriat per les guerres colonials s'invertí arreu, també en propietats immobiliàries. La febre constructora d'aquest final de segle fa productiva la compra i l'especulació de terrenys. Després de la Setmana Tràgica seguiren altres aldarulls obrers com la vaga de la "Canadenca" (1919), i fins a 819 atemptats entre 1917 i 1922.

Sota la monarquia d'Alfons XIII, el 1914 es constituí la Mancomunitat de Catalunya que es féu càrrec dels serveis públics, la comunicació i la formació, i que va intentar corregir el desequilibri territorial (en infraestructures) entre Barcelona i la resta de Catalunya.

Les infraestructures seguien creixent. Les necessitats hídriques augmentaven i les companyies creades a la

Usos del sòl ocupat i densificació en alçada

segona meitat del segle XIX s'afanyaren a atendre la demanda de l'Eixample, buscaren nous cabals, construïren canalitzacions i torres elevadores; moltes van ver fallida, però el 1920 es constituí la Companyia d'Aigües de Barcelona i es va crear el servei d'aigua corrent. El sanejament de la ciutat passava de 35 a 213 km, i es basava en el projecte de Pedro García Faria. Es creà el servei telefònic (1888 primera centraleta). La Gran Via unia el Clot amb Barcelona (1897). S'electricaven i es diversificaven les línies de tramvies i s'arribava a 150 km l'any 1910. Es feren els baixadors del ferrocarril de passeig de Gràcia-Aragó, Bogatell i de mercaderies del Poble Nou (1900), i més tard l'estació de mercaderies de la Sagrera; als anys 20 es començà la construcció del metro i s'inicià el transport públic en autobús (1917). La industrialització de l'automòbil, a partir de 1906, féu que apareguessin els taxis i es popularitzés el transport públic.

En aquest període (1891-1923) es pot dir que les àrees tenien la mateixa inèrcia d'ús, simplement augmentant la ocupació en més d'un 34%. Només quedava lliure una mica més d'un terç del territori de l'Eixample. Les zones menys ocupades eren l'est de la Meridiana i la zona del Camp de l'Arpa, i quedaven gairebé exhaurides les que corresponien a l'antic municipi de Barcelona. El nombre d'actuacions anà minvant mentre la superfície edificada es mantingué en unes 10 ha de parcel·la per any.

Fins l'agregació (1897), s'havia ocupat quasi el 36% de tot l'Eixample. Barcelona havia consumit el 62%, les Corts el 31%, Gràcia el 35,5% i Sant Martí de Provençals el 20% del seu sòl d'Eixample. L'agregació de municipis generà un nou i major mercat urbà per a la ciutat de Barcelona.

El 1897 el sòl de l'Eixample, per municipis, tenia els caràcters següents: Barcelona era residencial-equipat (46,43-33,88%), Gràcia residencial-industrial (64,32-30,26%), i les Corts i Sant Martí de provençals industrial-residencial (73,65-19,4 i 75,18-22,41%) respectivament).

L'any 1881 es creà la primera empresa elèctrica de Barcelona. Amb l'electricificació la indústria deixà de

dependre del carbó i es dispersà en nous sectors de la ciutat. Les noves indústries augmentaren de mida conforme passava el temps, anant d'una mitjana de 700 m², les construïdes entre 1891 i 1896, a 1.200 m² les edificades entre 1914-1923.

La ciutat se seguí equipant, però per suplir mancances, no potenciava ocupació com havia fet fins ara. Així, es realitzaren els grans equipaments sanitaris, l'Hospital Clínic i el de St. Pau, educatius com l'Escola Industrial (que ocupà l'antiga fàbrica Batlló), la presó Model (1904), i també llocs d'oci, teatres, places de braus, cinemes, etc.

A mida que el sòl s'exhauria les edificacions es modificaven o substituïen segons la demanda. En les zones properes a les rondes s'observa que, a partir de 1913, la majoria de les actuacions són reedificacions.

El nombre de promocions residencials minvà amb el temps, i van passar de 150 a 85 promocions a l'any entre l'inici i la fi del període. La dimensió de les parcel·les destinades a habitatge augmentà, deixant de ser parcel·les de residència obrera en zones que passaren a ser més centrals en la mesura que el centre es completava, com a les zones del voltant de la Diagonal i l'àrea que pertanyia a l'antic municipi de les Corts i la que li era propera. El 1921 s'aprovà la Llei de cases barates per protegir l'habitatge popular. La tipologia dels edificis residencials varià en la mesura en què la ciutat es densificava, que els baixos deixaven de ser residencials i industrials per passar a ser comerços; encara eren especialment valorats els pisos als baixos i principals. Quan la tecnologia abaratí costos, ofertà nous productes de la construcció (vidre i ferro) i es generalitzaren els ascensors, és en aquest moment que es basteix el primer edifici de formigó armat a la ciutat de Barcelona (edifici El Siglo, 1913), però passaran anys fins que es generalitzi aquesta tècnica constructiva.

Les obres bastides en aquest període són fetes majoritàriament pels arquitectes. La franja central d'aquest període és el moment de màxima expressió del Modernisme. Els edificis es caracteritzen per un

esclat ornamental de formes i colors, malgrat que la seva composició segueix sent vertical.

Hem de dir que no hem pogut observar cap relació directa entre les xarxes de tramvia i, després, de metro i autobús amb l'ocupació del territori; ans al contrari, podríem dir que el servei aparegué després de la demanda. Tampoc es percep cap relació directa entre les xarxes de sanejament i la urbanització. Però és evident que aquestes infraestructures serviren per dinamitzar i consolidar la formació de determinades àrees residencials.

Barcelona ja era una aglomeració industrial i capitalista. S'iniciava la terciarització de les àrees més centrals i apareixen els primers grans magatzems.

DENSIFICACIÓ I ESPECULACIÓ (1924-1975)

Aquest període s'ha de subdividir en dos trams: el primer, que té com a punt àlgid l'Exposició Internacional de 1929, que atragué tant capitals econòmics com mitjans humans, i el segon que s'inicià amb la lenta recuperació de la recessió deguda a la guerra civil.

La segona Exposició Universal i el Congrés Eucarístic Internacional són els dos fets significatius en l'evolució d'aquest període.

Davant la crisi econòmica general de l'Estat espanyol, Barcelona passà a ser la terra de les oportunitats per a molts treballadors. L'augment demogràfic, malgrat el clar descens de la mortalitat (a partir de 1920) i a l'important augment de la natalitat (1950-1975), depengué clarament del flux migratori, que s'inicià arran de la primera Exposició Universal, i és aquest període (1924-74) el de màxim increment; el creixement màxim de població a la ciutat de Barcelona fou entre 1950 i 1960, en què passà de 1.280.179 a 1.557.863 persones.

El problema urbà que provocà la forta immigració fou la manca d'habitatge que, agreujat per la pobresa del moment, provocà la degradació del nucli antic de la ciutat, el barraquisme i el creixement de la corona de Barcelona; el 1930 hi havia 150.000 barraques i el 1949, 215.000 (el 1969 ja s'havien reduït a 20.000),

i es van crear noves perifèries no compactades i denses.

El cop d'estat de Primo de Rivera restablí l'ordre públic i suprimí la Mancomunitat i van passar a dependre de Madrid tots els serveis fins que, el 1932, després de la proclamació de la Segona República (1931), s'aprovà l'Estatut de la Generalitat de Catalunya que aconseguí el retorn de la gestió dels serveis. Després de la Guerra Civil (1936-39) s'abolí la Generalitat, i s'inicià un període de repressió i pobresa.

Econòmicament, Barcelona es veié afectada per diverses crisis locals i internacionals, des de la fallida del Banc de Barcelona (1920), a les financeres internacionals (1929), fins a les conseqüents de la Guerra Civil. Fins al 1959 no es pot dir que hi hagués una estabilització del creixement econòmic.

Després del cop d'estat de Primo de Rivera (1923) es modificaren les ordenances de l'edificació de l'Eixample i augmentà l'alçada a 23 m, és a dir, es permetia construir edificis de planta baixa i cinc més un àtic reulat de la línia de façana, l'aprofitament del 73% de la parcel·la, amb una profunditat edificable de 28,3 m i una ocupació del pati d'illa de 5,5 m d'alçada. A més, permetia l'edificació d'"edificis singulars", a estudiar en cada cas que, segons la seva situació (especialment en xamfrà) i ús (majorment terciari), poguessin sobrepassar qualsevol alçada que s'aprovés particularment.

El 1942 es rectificaren altre cop les ordenances, i es va permetre una major densitat, amb un augment de l'alçada reguladora de 23,85 m (el 1947 augmentà a 24,4 m), és a dir, els edificis podien constar de planta baixa i sis pisos més àtic i sobreàtic (el 1947 planta baixa i set pisos més àtic i sobreàtic). El sobreàtic se suprimí el 1972, i al mateix temps que s'anulava l'ordenança que permetia els edificis singulars de gran alçada.

En aquest període el planejament anà a remolc de les polítiques sectorials d'habitatge i d'infraestructures. Es projectà el Pla Macià (1933), en què el GATCPAC zonificava la ciutat i feia grans propostes pel port franc

i l'àrea del delta del Llobregat. Es feren estudis per sanejar Ciutat Vella i se suggeria la substitució de les illes projectades per Cerdà (100x100) per altres de 350x350 que comprenien 9 illes. El 1934 s'aprovà el projecte Vilaseca, modificat set anys més tard, en el que es proposaven nous vials per esponjar el nucli antic i tallar la seva trama. El 1953 el Pla general d'ordenació urbana proposa per a tota la zona central de l'Eixample la qualificació de "Eixample intensiu", exceptuant la franja mar-muntanya entre Balmes i Roger de Llúria que és qualificada de "comercial", per proposar-la com a centre de negocis i comercial (terciari). El 1957 es modificà l'alineació del carrer d'Aragó en el tram que havia estat del municipi de Sant Martí de Provençals, i s'unificaria amb la resta. Més tard, es formulà i aprovà (1968) el Pla de la Ribera, que afectava la franja litoral des de la Ciutadella fins al Besòs i pretenia una urbanització de luxe, però no es dugué a terme per l'oposició popular.

La resta del planejament aprovat en aquests anys tenia un àmbit molt més ampli d'actuació: el Pla comarcal (1953 revisat al 1959 i 1974), que afectava 27 municipis; el Pla general d'ordenació de la província de Barcelona (1959), el Pla director de l'àrea metropolitana de Barcelona (1968) i el Pla de l'àrea metropolitana de Barcelona (1974).

El 1956 s'aprovava la Llei del sòl.

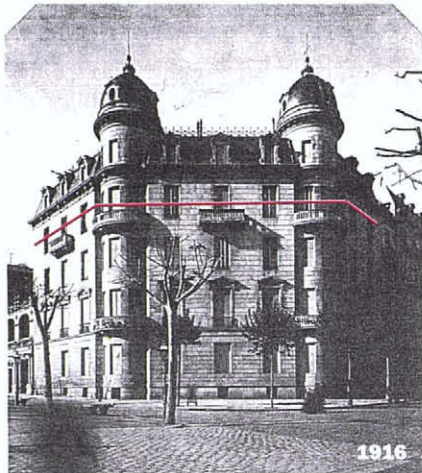
El 1925 es creà la Comissió Especial de l'Eixample per gestionar i resoldre els problemes de la ciutat i convertir-la en una urbs moderna, preparada per acollir l'Exposició Internacional. Els límits d'actuació d'aquesta comissió eren, evidentment, més amplis que l'Eixample, incloent-hi Montjuïc. La seva actuació urbanística fou molt vasta en resoldre els accessos de la ciutat, crear noves vies d'enllaç, pavimentar i enllumenar, fer passos a nivell, canalitzar el clavegueram, la llum i el gas, etc. S'urbanitzà la Diagonal fins a les Corts, es féu el pont del carrer de Marina, el pas superior del carrer d'Almogàvers, la plaça de Catalunya, l'avinguda Gaudí...; es bastí la nova estació de França (1928), se soterrà el tren entre plaça de Molina i plaça de Catalunya (1926-29); el 1934 s'aprova el Pla d'enllaços ferroviaris de la Meridiana. Reconeixent la manca de

places i jardins de la ciutat, s'urbanitzaren la plaça de la Sagrada Família, la de Letamendi, la de Tetuan, la part alta del passeig de Sant Joan... Es construeixen escoles de grans dimensions, com la Milà i Fontanals, la Ramón Llull o la Lluís Vives. La xarxa telefònica continuava creixent i el circuit de comunicacions interurbanes era de 5.625 km el 1925, i constava de més de 14.000 aparells. El subministrament d'aigua augmentava amb les necessitats, i l'any 1929 era de 30.000.000 m³. La xarxa de tramvies i autobusos seguia augmentant i s'inicia la construcció i la posada en funcionament de la xarxa de metro.

Després de la Guerra Civil no s'esmerçà res en millorar la ciutat ja que, quan hi hagué voluntat política, l'economia per a resoldre certs problemes urbans era insuficient per a les grans necessitats. El 1941 es nacionalitzaren els ferrocarrils; es cobria la rasa dels ferrocarrils del carrer d'Aragó i de l'avinguda de Roma (1957). La Diagonal s'urbanitzà fins a les cases del Congrés (1952). El transport públic es municipalitza. Es reduïa la xarxa de tramvies (de 143 a 106 km entre 1957 i 1964) de la qual es retirà la darrera línia urbana el 1971, al mateix temps que la d'autobusos s'ampliava (de 40 a 165 km en els mateixos anys). El servei de metro creixia i passava de 15 a 30 km de vies entre 1959 i 1970, amb una xarxa de 35,7 km i 55 estacions el 1974. Es bastí l'edifici de l'estació de Sants. S'automatitzà el servei telefònic. Com que els recursos hídrics no eren suficients per abastir la ciutat i la seva àrea d'influència, a pesar dels transvasaments del Llobregat (1954) i del Ter (1966), el Ministeri d'Obres Públiques construí pantans, plantes de tractament d'aigua i centrals elèctriques. La xarxa elèctrica es connectà amb la francesa per obtenir més subministrament (1956). Després de la crisi econòmica provocada per l'OPEP, s'intentà reduir la dependència econòmica del petroli i es va substituir el gas ciutat pel gas natural liquat procedent de Líbia i Algèria (1970).

En aquest període s'assoleixen graus de confort fins llavors no imaginables. Amb la llum i l'aigua corrents arribaren els electrodomèstics i la informació primer a través de la radio, i més tard per la televisió.

Edificacions en alçada

Font: Arxiu Mas

Font: Montserrat Caldés

■ Mutilacions

Antiga casa Evarist Arnús. En ampliar-se tant lateralment com verticalment perd el pis amansardat i els remats de les cantonades. Va ser enderrocada l'any 2000.

Font: Montserrat Caldés

Font: Montserrat Caldés

■ Nul respecte per la construcció anterior

No es consideren els volums inicials, ni els materials, ni la composició.

Amb la popularització de l'automòbil s'incrementà el trànsit, la pol·lució i calgué la senyalització de semàfors i els aparcaments soterrats.

Després de la Guerra Civil, i més concretament després del Pla d'estabilització de 1959 i del període d'expansió econòmica posterior, es va produir un creixement de la ciutat que revaloritzà els nuclis propers al centre històric o que hi estaven ben comunicats, i es donà pas a un procés d'especulació del sòl que encarí notablement els habitatges.

Intentant corregir els desequilibris provocats per l'especulació del sòl i les edificacions i el problema del barraquisme, el Patronat de l'Habitatge promogué residències, entre 1926 i 1929, segons la Llei de cases barates; el GATCPAC proposava la construcció en sèrie, aprofitant al màxim els recursos, i construïa l'exemple de la Casa Bloc (1932) a Sant Andreu. Es creà el Consell d'Economia de Catalunya (1936) per acabar amb l'especulació i s'arribà a proposar la municipalització de la propietat. L'any 1939 s'aprovava la *Ley de viviendas protegidas* i cinc anys més tard la *Ley de viviendas bonificables* per donar facilitat de crèdit per al finançament, exempcions tributàries i assegurar els materials per a la construcció. En ocasió del Congrés Eucarístic (1952), es construïren les anomenades "viviendas del Congreso" (2.719 habitatges) amb subvencions estatals i la cooperació d'altres organismes i entitats. Per estimular i protegir la minsa activitat constructiva es féu el primer *Plan Nacional de la Vivienda* i s'aprovà la *Ley de viviendas de renta limitada* (1954) que facilitaven el finançament privat amb préstecs. Més tard (1958), es creà la *Obra Sindical del Hogar* i el *Plan de Urgencia Social* que promogueren habitatges en polígons.

L'ocupació anà minvant en la mesura en què s'exhauria el sòl buit. Així, entre 1923 i 1931 s'ocuparen 110 ha, a raó de 13,75 ha/any i es passa del 66,36% al 78,02% del potencial sòl de l'Eixample. Des del 1932 fins al 1941, malgrat la recessió que provocà els anys de Guerra Civil, s'ocupà a 5,25 ha de parcel·la/any, i només quedà lliure un 16,43% del sòl edificable, i entre 1942 i 1974 s'actuà sobre 5.460 parcel·les, unes 657,5 ha, només el 37% eren construccions de nova planta que ocupaven el 21% de la superfície.

En la mesura en què s'exhaurien els solars a edificar i seguia la demanda (especialment d'habitatge i centralitat), la reedificació fou la solució. La reedificació és la modificació (nova edificació sobre l'estructura) o substitució dels edificis per un possible canvi d'ús i per assolir, majoritàriament, la màxima alçada permesa, augmentant la densificació. Amb la nova normativa d'edificació de l'Eixample es permetia construir edificis de més de planta baixa i cinc, el que anomenem d'alta densitat. Però ja en el període anterior, diversos edificis se saltaren la normativa per assolir aquestes alçades: el primer fou la Pedrera. El 1924 de les gairebé 1.000 parcel·les programades o edificades, 66 eren d'alta densitat, és a dir el 0,5% del territori tenia llicència per ocupar o ja havia estat ocupat per construccions de més de planta baixa i cinc. Moltes d'aquestes actuacions eren noves edificacions en alçada. El 1931, el 3,56% de l'ocupació de l'Eixample era d'alta densitat, el 1941 el 5,85% i el 1974 el 27,64%. Es deteriorava clarament la qualitat de l'arquitectura en pro de l'especulació.

La demanda d'habitatge i d'activitat terciària i la pressió fiscal (en l'època de Porcioles) aplicades als tallers i la indústria del centre de l'Eixample, i la revalorització dels seus solars, ara ja centre de la ciutat, feren que es desplacessin cap a altres indrets. En les àrees clarament residencials, les indústries que es mantenien eren les grans, i desapareixien els tallers. En les àrees clarament industrials (Poble Nou i del Camp de l'Arpa) romanien les indústries menors, ja que les grans indústries, en la mesura que necessitaven més espai per a la renovació d'utilatge, es localitzaren en altres àrees perifèriques com el polígon de la Zona Franca (a partir de 1965), el Baix Llobregat i els Vallès.

En aquest període, l'increment d'equipaments no és proporcional als creixements de la resta de magnituds. Els nous equipaments eren de menor dimensió en les zones més ocupades (exceptuant l'Escola Industrial), i en les zones menys ocupades, més industrials i més desabastides d'equipaments, aparegueren com a necessitat, i amb una mesura major. Passaren de 200 a 287 el nombre d'equipaments, en tot el període (1924-1974), i d'ocupar 107 ha a gairebé 136 ha, de les

quals sis ja eren de l'Escola Industrial. Malgrat aquest augment, passaren del 17,08% de l'espai ocupat dedicat a equipament, l'any 1924, al 15,81% el 1931, el 15,26% el 1941 i al 14,67% el 1974. També es construïren equipaments d'alta densitat situats en les àrees més centrals. Les zones històricament més equipades són les del voltant de la Ciutadella, de l'Escola Industrial, de la Sagrada Família i Sant Pau, del Clínic, la Model i l'escorxador, de la Universitat i, en els darrers anys d'aquest període, s'equipà en especial l'àrea final de la Gran Via, on a més, hi ha molts espais verds a la part baixa dels blocs residencials no qualificats i, per tant, no comptabilitzats.

L'espai residencial anà augmentant en detriment de l'industrial, no només en ocupació sinó també en densitat. Així, l'any 1924 el 68,49 % de les construccions i el 36,71% de la nova ocupació era d'habitatges, i el 0,92% de les edificacions residencials era d'alta densitat. El 1942 el 14,06% de les promocions que ocupaven el 40,96% del sòl edificat eren residencials, i el 13,87% del sòl residencial era d'alta densitat. El 1974 el 50,19% del sòl i el 80,56 % de les promocions eren residencials, i eren d'alta densitat el 29,15%, les quals ocupaven el 36,23% del seu sòl. La residència seguia tenint, però, la mateixa tendència quant a la mida, i la residència d'alta densitat i expansió vertical tenia les parcel·les més grans que provenien de la substitució de tallers i indústries. En els darrers anys d'aquest període, les constructores realitzen promocions més extenses, malgrat no canviar el nivell residencial de les zones obreres. S'enderrocaren antigues cases de renda, habitatges unifamiliars, tallers, fàbriques,... per construir edificis amb alta densitat i gàlibs màxims pels nous promotors, les constructores. Els nous habitatges ja no són de renda, sinó que s'edifica per constructores que els construeixen per vendre, el que féu que es reduís el parc d'habitatges de lloguer i s'expulsés a les classes modestes. La tècnica constructiva també canvia: el formigó armat es generalitza i fa que s'edifiqui a gran velocitat i canviï la imatge dels edificis, ja que la seva imatge serà per franges horitzontals, amb grans volades però sense un estil clar, malgrat poder reconèixer per les seves promocions alguna constructora. És en aquest període que s'inicia l'especial valoració dels pisos alts.

Només entre 1942 i 1974 el sector terciari desplaçà la residència a les àrees més centrals, al voltant del passeig de Gràcia. És en aquest període, seguint la tendència urbana contemporània, quan comença la terciarització de l'Eixample, especialment entre 1963 i 1975 en què es realitzaren 287 promocions de les 435 de tot el període, que ocuparen quasi 23 ha. El sector terciari en cap cas superà el 10 % de les àrees, i té el percentatge més alt en les zones del voltant de les vies principals: del passeig de Gràcia, la Diagonal, la Gran Via i les rondes.

Els edificis d'equipaments i terciari són de façanes planes i s'adapten a les noves tecnologies (mur cortina).

Apareixen les grans superfícies comercials (contenidors) a la perifèria de Barcelona, continuen els grans magatzems, i el petit minorista (adroguer) perd mercat, davant dels nous supermercats.

El 1965 els veïns del Poblenou i la Barceloneta inicien la lluita contra el Pla de la Ribera, i comença la presa de consciència popular dels problemes de la ciutat. Es creen moviments de reivindicació que demanen equipaments sanitaris dignes, escolars i espais verds, lluiten per resoldre problemes higiènics amb la campanya contra les rates als barris del Besòs i Maresme, contra la pol·lució (aconseguint el tancament de l'abocador de Montjuïc i aturar el projecte per posar un abocador a Collserola), contra indústries perilloses al Poblenou. Es denuncia la manca de planificació, desorganització i l'abús en la gestió de l'edificació que permetia una altíssima densitat en alçada i profunditat. Es lluità contra el primer cinturó (1971), i es demanaren millores en l'accessibilitat de la ciutat. Es plantejaren la recuperació d'espais deteriorats pels barris. Es reivindicaren millores en el transport públic, la supressió de les barreres arquitectòniques,... El 1972 s'autoritzen les associacions de veïns de Barcelona.

LA CORRECCIÓ A LA RECERCA DE L'EQUILIBRI (A PARTIR DE 1976)

El 1975 mor Franco. El primer ministre del primer govern de la monarquia, Arias Navarro, mantingué una actitud repressiva malgrat certs intents liberalitzadors per part de certs ministres. El següent mandatari, Adolfo Suárez,

aprovà la Llei de reforma política (1976) i dos anys més tard s'aprovà per referèndum la Constitució. El 1979 es convocaren les segones eleccions generals i les primeres municipals, i s'aprovà per referèndum l'Estatut d'Autonomia; l'any següent es feren les primeres eleccions autonòmiques. El primer govern autonòmic negocià competències històriques.

Els regidors electes democràticament tenien com a repte la correcció dels dèficits del període anterior.

Barcelona fou nomenada seu olímpica pel 1992 (1986). Aquest fou el punt de partida per a una gran transformació de la ciutat, ocasió per dur a terme projectes aturats durant la crisi i aprofitar la potencialitat de determinats espais urbans. Si fins a aquest moment la iniciativa privada havia estat la gran transformadora de l'Eixample, ara la mutació del que seria la Vila Olímpica arribava des de les institucions democràtiques. Els nous estímuls per seguir amb la transformació d'aquesta àrea de la ciutat són el Forum de les Cultures del 2004 i l'esperada arribada del tren d'alta velocitat.

Se surt de la crisi econòmica de l'inici dels anys 80 per la modernització i la reconversió industrial a través del capital estranger.

La demografia s'estabilitza pel declivi de la immigració i l'espectacular reducció de la natalitat, que minva en tota l'àrea metropolitana, en especial a l'Eixample central pel desplaçament de població que provoca la terciarització i el clar envelliment dels seus habitants. Després de les darreres campanyes municipals apareix un cert increment residencial que atura la terciarització.

Després d'analitzar en l'àrea d'estudi les dades censals de l'any 1991, podem afegir certes dades d'interès: la mitjana d'habitatges per hectàrea és de 124,37, la de població per hectàrea és 296,75, el que suposa una ocupació d'habitatge de 2,38. Aquestes dades varien geogràficament. El nombre d'habitants per habitatge és el que menys varia però el que es pot notar és que a les zones on és menor, els habitatges són majors. La Vila Olímpica féu que es desplaçés població de nivell més alt a la franja litoral.

El moviment ciutadà continua amb les protestes amb les campanyes per recuperar la plaça Tetuan com a espai públic i la Mar Bella com a platja. El Clot inicia la lluita per tal que els terrenys de la RENFE passin a ser parc públic. Es protesta perquè es reguli el trànsit pesant als carrers d'Aragó i de València i la contaminació de la ciutat,... A partir del 1980 es comencen a satisfer les reivindicacions: es recupera la Mar Bella, el metro arriba fins a Roquetes, la Pau i la Vall d'Hebron, s'aconsegueixen com a espais públics municipals la Casa Golferics, Càtex i Can Felipa, i es realitzen equipaments com centres cívics i socials, jardins, poliesportius. Es desmunten els dipòsits de gas del Poblenou i d'Horta, etc.

La Universitat Pompeu Fabra, en ocupar les casernes de Jaume I (1996), ajuda a revitalitzar l'àrea extrema de la Vila Olímpica, política que ha dut des de la seva primera implantació.

Els espais comercials de nova generació ja no són grans superfícies (amb implantació a la perifèria) sinó que són espais on coincideixen molts petits comerços: Bulevard Rosa, Glòries, Triangle. El mateix passa amb els espectacles i tornen les sales multicine. Els mercats municipals s'actualitzen i se'n reformen diversos en l'àrea objecte d'estudi, el de la Sagrada Família i la Concepció.

La nominació de Barcelona com a seu olímpica accelerà els projectes d'infraestructures i de comunicacions de l'àrea, que portaven anys d'endarreriment, com són les rondes, la recuperació de les platges i la col·locació de depuradores i col·lectors per millorar les condicions de les aigües. En aquest període els transports urbans a penes creixen, el metro té 70 km de vies el 1970. S'elimina l'estació de ferrocarril del Nord, que passa a ser estació d'autobusos de llarg recorregut, i l'edifici i l'entorn que ocupaven les vies es converteix en equipament; s'anul·len les vies del ferrocarril que passaven pel front marítim, que es recupera per a altres usos. Se soterran les línies d'alta tensió que passaven per la rambla Prim, es perllonga la Diagonal cap al mar. Aprofitant les obres d'infraestructures viàries, es fan les galeries de serveis en tot el seu recorregut; la xarxa telemàtica s'amplia i millora, i s'inicia la implantació de la fibra òptica.

El 1976 es modificà la normativa de l'edificació de l'Eixample per rebaixar la densificació i permetre la construcció d'edificis de planta baixa i cinc amb una alçada màxima de 20,75 m i una ocupació del 70% de la parcel·la. Els carrers singulars, de més de 20 m d'ample (Diagonal, passeig de Gràcia, passeig de Sant Joan,...), poden edificar planta baixa i sis.

El mateix any es modificà la Llei del sòl, el Consell Metropolità aprovava el Pla general metropolità d'ordenació urbana de l'Entitat Municipal Metropolitana de Barcelona.

El 1977 s'aprova el Catàleg de Monuments i Edificis d'Interès Històric i Artístic de Barcelona, que serà efectiu el 1979.

El 1986 en l'ordenança sobre la protecció d'aquest patrimoni, s'aproven una sèrie de limitacions per a el Conjunt Especial de l'Eixample (limitat a la part més central i amb la diferenciació del sector de conservació), en les quals es pretenia recuperar els patis d'illa com a espais privats ajardinats (procés a llarg termini). En el sector de conservació es preserva tota edificació que respongui a ordenances anteriors al 1932, s'evita el seu enderroc i es recuperen les línies de coronament. Es creà la Comissió de Manteniment i Millora de l'Eixample per vetllar i assessorar sobre aquest manteniment. L'any 2000 es presenta el nou Catàleg de Barcelona. Malgrat tot, el 2000 s'enderroquen algunes façanes d'aquestes finques protegides, paradigmàticament la casa Evarist Arnús (passeig de Gràcia/Mallorca)

A partir dels anys vuitanta es projecten i es duen a terme diferents actuacions a la ciutat per pal·liar la manca de serveis, també a l'Eixample. Es realitzen els plans d'ordenació d'equipaments com el Pla especial de la Creu Roja, que racionalitza l'ocupació de l'interior de l'illa i s'homogeneïtza la seva alçada, el Pla especial d'ordenació de l'hospital de Sant Pau amb el que es pretén només mantenir els edificis monumentals (la meitat dels existents que són, gairebé, el 75% de la superfície hospitalària actual) i fer un nou edifici que respongui a les expectatives sanitàries vigents, els ja bastits plans especials de remodelació de l'hospital Clínic, en els quals es milloren els accessos,

se separen els usos universitaris i hospitalaris, i s'esponja l'hospital amb la creació dels nous consultoris, el Pla especial del recinte de l'Escola Industrial, en el qual es creen nous accessos i es destina part de l'espai a jardí públic i a instal·lacions esportives, el Pla especial de l'illa del Palau Robert, que qualifica d'equipaments els edificis de titularitat pública i amplia la superfície de jardins; i els plans especials dels patis d'illa, per tal de recuperar-los com el pati de les Aigües (1987), o crear patis d'illa nous a partir d'espais industrials obsolets que esdevenen equipaments verds i esportius de titularitat pública. O s'esponja l'Eixample a través de plans de compensació en noves construccions.

Es realitza la Vila Olímpica. Pel seu funcionament i gestió es creà (1985) l'Òrgan Especial de Gestió del Front Marítim del Poblenou (VOSA). El 1986 s'aprova el Pla especial d'ordenació urbana de la Nova Icària, que afecta a 130 ha de les quals el 35% es destinà a residència amb 2.500 habitatges, i la resta a equipaments com parcs, poliesportius, escoles, hotels edificis d'oficines i el port. El projecte s'inscriu en la trama de l'Eixample, experimentat en les alineacions, que dóna prioritat a la configuració de l'espai lliure, i proposa el passeig marítim per a vianants, un centre de serveis hotelers, comercials i d'esbarjo, etc.

A partir de la nominació de seu olímpica la ciutat es terciaritzà. Per controlar i evitar la progressiva terciarització de l'Eixample, l'Ajuntament regulà les llicències de despatxos i es permet que ocupin fins al primer pis. Es proposà, també, crear nous focus urbans (10 àrees de nova centralitat). Afecten al nostre àmbit d'estudi els eixos Diagonal-Numància-estació de Sants-Tarragona-plaça d'Espanya, especialment del terciari (la transformació del sector s'inicià amb el parc de l'Escorxador, la plaça dels Països Catalans i el parc de l'Espanya Industrial); i l'eix de Sagrada Família-plaça de les Glòries-Carles I-avinguda Icària que relaciona, integra i comunica diferents sectors de la ciutat, amb la implantació de serveis d'alt nivell com són el Teatre Nacional, l'Auditori, parcs,... i l'expulsió d'indústries pesants; i les zones de Sagrera (sector d'alta accessibilitat ocupat per vies del ferrocarril incorporat al sistema viari bàsic de Barcelona);

la zona de Diagonal-Prim que afavoreix l'accessibilitat per reduir la marginalització de l'àrea, a més de reconvertir els traçats ferroviaris i adequar els sistemes de desguàs, el col·lector i soterrar les línies d'alta tensió. Però malgrat tot, i d'una manera sostinguda, continua creixent la terciarització de l'Eixample que augmenta, durant el 1992, el nombre d'hotels i places hoteleres gràcies a les fires i al nou turisme urbà.

Es fan projectes perquè la ciutat sigui més dels vianants que dels automòbils, i es converteixen en carrers de vianants l'avinguda de Gaudí, la rambla del Poble Nou i el carrer d'Enric Granados. S'amplien voreres al carrer d'Aragó i de Provença, entre la fàbrica Myrurgia i el mercat de la Sagrada Família.

S'evidencia una preocupació per facilitar la mobilitat als discapacitats a través de les rampes.

L'ocupació ja és total. Les actuacions només poden modificar el caràcter, i aquests canvis afecten un 11,75% de l'ocupació, entre 1975 i 1985, i a un 6,05% entre 1986 i 1994. La densitat continua creixent, per les construccions realitzades a les vies singulars i perquè la substitució d'edificis d'alta densitat, per rebaixar la seva edificabilitat, és inviable des de la promoció privada, únicament possible si s'arriba a un estat de ruïna. Malgrat tot, entre 1975 i 1994 augmenta en un 3,87% el nombre de parcel·les d'alta densitat, el que suposa un increment del 3,51% del sòl ocupat.

L'actuació més important, pel que fa a l'expulsió de la indústria ha estat la construcció de la Vila Olímpica. La indústria es continua desplaçant i arriba a ocupar un 21,17% de l'Eixample en 1.682 parcel·les, la majoria de les quals se situa en l'àrea que tanca la Meridiana, la Gran Via i el mar. En aquest període es

reutilitzen els espais industrials sense modificar-los, a la manera del Soho novaiorqués, com tallers d'artistes i edificis readaptats, especialment en la zona del Poble Nou, la més industrial, que, per això, realment no n'és tant.

Les actuacions residencials continuen augmentant, malgrat el desplaçament de població. La mida de les noves construccions també augmenten, en la mesura que continuen substituint indústries.

En el període anterior la ciutat a penes s'equipa; és en aquesta etapa que s'han de corregir els dèficits heretats i augmentar un 3,19% el sòl dedicat a equipaments.

El canvi de la Llei d'arrendaments permeté i incità a la reforma del parc d'habitatges de l'Eixample, el qual estava realment molt deteriorat per la manca d'obres de conservació i manteniment, especialment el parc d'habitatges de lloguer. La petita promoció privada s'ha vist incentivada, per petites compensacions fiscals, de cara a la renovació dels edificis de l'Eixample a través de les campanyes municipals de protecció del paisatge: "Barcelona posa't guapa" (1986).

En aquest període la ciutat s'ha descobert com a ciutat-museu: els seus edificis modernistes (en especial la Pedrera i la Sagrada Família) han estat els seus màxims atractius turístics. Les noves edificacions públiques d'arquitectes internacionals d'anomenada han accentuat aquest caràcter i és a aquests sectors de professionals als quals s'encarrega la creació dels elements singulars de la ciutat (entorn plaça de les Glòries).

A pesar d'estar saturada la ciutat segueix canviant, canvia l'Eixample.